

Arşiv Kataloglarında Standartlaşma Sorunları: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Çevrimiçi Arşiv Kataloğu

Standardization Issues in Archive Catalogs: General Directorate of State Archives Online Archive Catalog

Hüseyin ODABAŞ*

ÖZ

Bilgi merkezleri tarafından sahip olunan dijital verilerin ortak veri havuzlarında harmanlanması araştırma süreçlerinde önemli yararlılıklar sağlar. Ortak veri havuzları araştırma süreçlerinin doğru, hızlı ve güvenilir biçimde sürdürülmesinin yolunu açar. Ancak bunun için dijital verilerin alana özgü standartlara göre yapılandırılması şarttır. Araştırmada ortak veri havuzlarının yararlılıkları anlatıldıktan sonra, dünyada geliştirilen ortak veri havuzlarına örnekler verilmektedir. Daha sonra Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü dijital arşiv kataloğu ile incelenen sistemler arasında karşılaştırılmalar yapılmaktadır. Araştırma sonunda söz konusu kataloğun genel durumu değerlendirilmekte ve geliştirilmesine yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Arşivlerde niteleme, arşiv katalogları, bütünlüklü kataloglar, kataloglama sorunları.*

ABSTRACT

Harvesting digital data owned by information centers into common data repositories provides significant benefits in the research process. Common data repositories open the way for the research process to be carried out correctly, quickly and reliably. However, it is imperative that the digital data be structured according to the standards of information profession. After describing the usefulness of common data pools in this study, examples are given to common data pools developed around the World here. Then, the digital archives catalog of the General Directorate of State Archives is compared with the examined systems. At the end of the research, the general situation of the catalog is evaluated and solutions for the improvement are presented.

Keywords: *Qualifications in archives, archive catalogs, integrated catalogs, cataloging problems.*

Giriş

Dijitalleşme ile birlikte yüzyıllardır bilgi merkezleri arasında farklılıklarıyla bilinen bazı özelliklerin ortadan kalkmaya başladığı görülmektedir. Uzun dönemler boyunca kütüphane ve arşiv kurumlarının her birinde koleksiyon, bu kurumlara özdeş sınıflama ve kataloglama yöntemlerine göre düzenlenmiş ve yönetilmiştir. Uzun bir kurumsallaşma geçmişine sahip olmamasına rağmen müzelerde de zaman içinde özel yöntemler gelişmiştir. Dijitalleşmeyle birlikte önce kütüphane ve arşiv kurumları arasında, daha sonra ise müzelerin de içinde olduğu bilgi ve kültür kurumlarının tümü arasında ortak

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, odabashuseyin@gmail.com

girişimlerin yapılabileceği kanaati uyanmaya başlamıştır. Nitekim son yıllarda arşiv ve kütüphane dermesinin ortak niteleme yöntemleriyle kimliklendirildiği ve aynı veri havuzunda erişime sunulduğu örnek uygulamalar yaşama geçirilebilmiştir. Söz konusu uygulamalar sayesinde ortak niteleme yöntemleri ile dijitalleşen nesnelerin ortak dijital platformlarda buluşmasının yolu açılmıştır.

Bilgi merkezlerinde niteleme yöntemlerinin ve iş süreçlerinin birbirine benzerlik göstermesi, büyük ölçüde uluslararası standartlara bağlı kalınmakla mümkün olabilmektedir. Arşivlerde belge nitelemesi, kütüphanelerde olduğu gibi tasnif ve kataloglama çalışmaları ile tamamlanmaktadır. Arşiv kayıtlarına, kütüphane ve müze kayıtlarıyla birlikte harmanlanmış ortak veri bankaları aracılığıyla erişilebilmesi, bu kaynakların nitelendirilmesinde uluslararası standartlara ne ölçüde bağlı kalındığı ile açıklanabilir. Uluslararası standartlara uygun biçimde yapılan tasnif ve kataloglama uygulamaları, üretilen verilerin harmanlanabilir ve paylaşılabilir açık veriler olmasını sağlamakta ve dolayısıyla araştırma süreçlerinde erişim engelleri azaltılabilmektedir.

Kütüphaneler, Arşivler ve Müzelerde Kaynakların Bütünleşmesi

İnsanoğlu dünyada var olduğu günden bugüne hep bir şeyleri saklama ve biriktirme eğiliminde oldu. Entelektüel kültür varlıkları ve kayıtlı eserleri bir araya getirdiği yerler kurumsallaşmaya başladığında, biriktirilen yerlerin adları kütüphane, arşiv ve müze gibi isimlerle adlandırılmaya başlandı. Eski çağlarda bilgi merkezlerinin kütüphane, arşiv ya da müze şekline ayrı ayrı hizmet veren örgütler olmadığı, aksine her üç türe ait materyalin aynı yapı içinde biriktirildiği bilinmektedir (Maringelli & da Silva, 2015, ss.4-5). Kütüphanelerin, arşivlerin ve müzelerin daha sonraki dönemde kendilerine özgü yapılar olarak kurumsallaştığı, diğer bir deyişle beraber iken ayrıştıkları tarihi bir gerçektir. Buna karşın 'tarih tekerrürden ibarettir' özdeyişine uygun şekilde günümüzde bu kurumların dijital dünyada yeniden bir araya toplanıyor olması dikkate değer bir durumdur.

Dijital teknolojilerin her sektör üzerinde dönüşümü zorlayan itici bir güç olduğu genel olarak kabul edilen bir gerçektir. Kütüphaneler, arşivler ve müzeler belli bir dönem dijital teknolojilerin zorlayıcı etkisi altında kalan; fakat zamanla söz konusu teknolojileri hizmetlerine uyarlama başarısı gösteren kamu örgütleri arasında yer alır. Başlangıçta sahip oldukları fiziki materyali dijitalleştirmek suretiyle sanal dünyaya ilk adımlarını atan bu kurumlar, zamanla dijital doğan materyali sanal ortamlarda yönetebilen yapılara dönüşmüşlerdir. Sonradan dijitalleştirilen ve dijital doğan materyalin bibliyografik künyeleri ve görüntüleriyle birlikte aynı yapı içerisinde araştırmacıların erişimine sunulması son yıllarda başa çıkılması gereken öncelikli sorunlardan biri olmuştur. 1990'lı yıllarda teknolojik gelişmelerin kütüphane, arşiv ve müze gibi bilgi ve kültür kurumlarının sahip olduğu materyalin ortak dijital ortamlarda harmanlanmasına yönelik fikirlerin ve öngörülerin (Hedstrom & King, 2003) bugün yaşam bulmaya başladığı görülmektedir. Kuşkusuz kütüphaneler, arşivler ve müzelerin pek çok unsuru üzerinde ortak girişimlerin planlanabileceği uzun zamandır söylenegelecek bir fikir olsa da; dijitalleşme süreci, bu fikrin somut örneklerle dönüşmesine katkıda bulunan katalizör bir güç olarak düşünülebilir (Becerra-Licha ve diğerleri, 2017).

Bilgi merkezlerinin sahip olduğu dijital veriler ortak havuzlarda harmanlamak önemli yararlılıkları beraberinde getirebilir. Bu şekilde araştırma süreçlerinin doğru, hızlı ve güvenilir olması sağlanabilir. İş tekrarının önüne geçilmesi mümkün olabileceği gibi, farklı sistemlerde örtük bilgi kaynaklarının erişilebilir ve açık kaynaklara dönüştürülmesi sağlanır. Dijital verilerin farklı platformlarda buluşması, sahip olunan kültür varlıklarının özgünlük açısından da karşılaştırılmasını sağlar. Gerek bibliyografik veriler üzerinde gerekse kaynak içerikleri arasında en doğru olan ve/veya özgün olanlarının seçilebilmesinin yolu açılır. Bu sayede en doğru bibliyografik verinin keşfi sağlanabilir ve herhangi bir yazara atfedilen bir eserin eksik ya da yanlış içerikli olanları da ayırt edilebilir.

Varsayım ve Yöntem

Türkiye’de bilgi merkezleri türleri arasında kütüphanelerde uluslararası standartlardan daha fazla yararlanma eğilimi olduğu; arşivlerde ise daha çok ulusal ilke ve yöntemlerden yararlanıldığı bir gerçektir. Bu bakımdan araştırmanın hipotezi “arşivlerdeki katalog kayıtları uluslararası standartlara uyumlu değildir ve dolayısıyla mevcut halleri ile diğer bilgi merkezlerindeki veriler ile bütünleşmeleri ciddi engeller bulunmaktadır” şeklinde belirlenmiştir.

Bu çalışmada söz konusu varsayımın sınanabilmesi amacıyla Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM) arşiv katalogları ile yabancı ülkelerin eşdeğer kuruluşlarının katalogları arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Aynı zamanda karşılaştırma yapılırken söz konusu kurumlara ait çevrim içi katalog sistemleri de değerlendirilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kanada milli arşivlerinin katalogları ve Avrupa Birliği’nin finanse ettiği European kataloğu ile OCLC (Online Computer Library Center) tarafından desteklenen ArchiveGirid kataloğu karşılaştırmannın odağında yer alan sistemlerdir.

Araştırmada betimleme yönteminden yararlanılmıştır. Öncelikle konu hakkında hazırlanan yerli ve yabancı kaynaklar taranmış ve sonuçları üzerinde değerlendirmeler yapılmıştır. Karşılaştırmalar için ise söz edilen arşivlerin online katalogları gözlem tekniğinden yararlanılarak incelenmiştir.

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Çevrimiçi Arşiv Kataloğu

Resmi web sitesinde ‘bölge ve dünya arşivciliğinde öncü ve örnek bir kuruluş olmak’ şeklinde bir vizyon hedefi ile görevini sürdüren DAGM, arşivcilikle ilgili sorumluluklarını Cumhuriyet ve Osmanlı olmak üzere iki döneme ilişkin belgeler üzerinde sürdürmektedir. Osmanlı Devletinden günümüze kalan belgeler İstanbul’da hizmet veren Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı tarafından yönetilirken, Cumhuriyet döneminden sonraki belgeler ise Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı tarafından Ankara’da yönetilmektedir. Her iki daire başkanlığının görev tanımlarında alanlarına giren arşiv malzemelerinin tespiti, toplanması ve arşivcilik prensiplerine uygun olarak kontrol altına alınması hedeflerine yer verilmektedir. Yanı sıra yurt dışında eşdeğer kurumlarla eğitim, sergi, kültürel program

kapsamında ikili ilişkiler geliştirdikleri bilinmektedir. Osmanlı dönemi arşivleri öncelikli olmak üzere kurum günümüze kadar pek çok eseri yayınlama başarısı göstermiştir.

Her iki daire başkanlığının görev tanımları içinde,

“arşiv hizmetlerini komputere etmek, arşiv hizmetlerinde mekanografik metot ve teknikerden yararlanmak” (Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı, 2017; Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 2017) şeklinde ifade edilen amaçlara yer verilmektedir.

‘Arşiv hizmetlerini komputere etme’ amacının bir uzantısı olarak mevcut arşiv kayıtlarının sorgulanabildiği çevrimiçi arşiv kataloğuna (OPAC) kısa bir zaman önce yeni bir işlev daha yüklenmiş ve araştırmacıların belgeleri satın almak suretiyle indirebilmesi olanaklı hale getirilmiştir. Kuşkusuz Türk ve dünya tarihi için önemli belgelerin bu şekilde hizmete sunulmuş olması geç kalınmış olmasına rağmen önemli bir atılımdır. Muazzam belge yığını ile başa çıkmanın kolay olmadığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu nedenle DAGM’nde günümüze kadar çalışmalar ağırlıklı olarak kaba tasnifi tamamlamaya yönelik olmuştur. Yurt içi ve yurt dışındaki diğer bilgi merkezlerine kıyasla geç kalınmış olursa da, söz konusu sisteminin kendisi ve belge dağıtımının sistem aracılığıyla yapılabilmesi arşiv araştırmacıları için son derece yararlı bir hizmet olarak değerlendirilebilir.

Üyelik kaydı ile giriş yapılabilen çevrimiçi katalog sisteminde iki dönemin belgeleri ayrı ayrı taranabilmektedir. Araştırmacı çalışma alanlarına göre konu listeleri oluşturabilmekte ve ilgilendiği belgeleri oluşturmuş olduğu konu listelerine kaydedebilmektedir. Bu sayede daha önce yapmış olduğu tarama sonuçlarını ve sonuçlar içinde özellikle ilgilendiği belgeleri yeniden erişebilmeleri mümkün olabilmektedir. Bununla birlikte katalog sisteminde ya da DAGM sitesinde, sistem aracılığıyla erişilebilen belgelerin sayısı, kurumun toplam kaydı içinde oranı, seçim kriterleri, görüntülü kayıtların toplam kayıt içinde oranı gibi hususlarda bilgiler bulunmamaktadır. Kısacası sistemin amacı, özellikleri, genel durumu ve gelişimi ile ilgili verilerin paylaşılmamış olduğu görülmektedir. Aynı zamanda sistemin kullanımı ile ilgili öğretici dokümanlara ve yardım menülerine yer verilmemiş olması da erişim sürecini zorlaştırmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünden itibaren DAGM çevrimiçi arşiv katalog sistemi ve katalog verileri ile yukarıda ifade edilen kurumların sistemleri ve verileri arasında karşılaştırmalar yapılmaktadır. Karşılaştırmalar daha çok bibliyografik veriler üzerinde sürdürülmüştür; ancak değerlendirmelerde katalogun hizmete sunuş biçimleri ve seçenekleri üzerinde de durulmaktadır.

Veri Paylaşımı

Kamu adına oluşturulan her dijital veri diğer sistemlerle entegre olabildiği, tek tek ya da toplu halde transfer edilebildiği ve aynı zamanda sosyal medya da dâhil olmak üzere çeşitli platformlarda paylaşılabilirdiği ölçüde değerlidir. Transfer, entegrasyon ve paylaşım temelinde oluşturulan dijital veriler, oluşabilecek risklere karşı güvenli ve esnek bir çözümü de beraberinde getirir. Hiçbir yazılımın sonsuza kadar kullanılması garantisi yoktur. Bu bakımdan üretilen dijital verilerin güvenilir ve esnek

yapılar üzerine temellendirilmesini, diğere bir ifade ile transfere, entegrasyona ve paylaşımaya açık olmasını temin etmek bir anlamda kurumun, devletin ve vatandaşların haklarını garantilemek anlamına gelir.

Son yıllarda bilgi merkezlerinin aynı ulus içinde aynı ve/veya farklı tür diğere bilgi merkezleri ile entegre olmalarını sağlamaya yönelik çok sayıda girişimde bulunulmuştur. Örneğinin Amerika Birleşik Devletleri'nde OCLC sorumluluğunda yürüten bir proje dâhilinde arşivlerin, kütüphanelerin, müzelerin ve tarihi eser barındıran benzer kuruluşların beş milyon civarında materyali ArhiveGrid adıyla yaşama geçirilen dijital platformda araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır. Bu örnekten de anlaşılabilceği gibi kurumsallaşma bağlamında arşiv, kütüphane ve müze gibi birbirinden kesin çizgilerle ayrılan kurumların dijital ortamda bütünleşmeleri söz konusu olabilmıştır. Platformda metin içerikli belgelerin yanı sıra, ses, resim ve hareketli görüntülerden oluşan belgelere de erişilebilmektedir (OCLC, 2017). Farklı tanımlama yöntemlerine, ürün özelliklerine ve çeşitliliklerine rağmen milyonlarca materyali ortak platformda erişilebilir kılmak önemli bir başarıdır. Elde edilen başarı aynı zamanda yüzyıllardır izole olmuş bu kurumların geleceğine de ışık tutan emareler barındırmaktadır.

Benzer bir girişim de Avrupa Birliği kaynakları ile Birlik ülkelerinin sahip olduğı kültürel mirasın bir araya toplanması amacıyla geliştirilen Europeana Projesi'nde görülmektedir. Söz konusu proje, farklı türde bilgi hizmetleri sunan kuruluşların çeşitlilik içeren kaynaklarını buluşturduğı gibi farklı ulusların dermelerini tek bir havuzda harmanlayabilme başarısı göstermiştir. Günümüze kadar büyük oranda arşivlerden, kütüphanelerden ve müzelerden derlenen 50 milyonu aşkın bibliyografik veriye proje ile geliştirilen çevrimiçi katalog aracılığıyla erişilebilmektedir. Katalog, büyük çoğunluğu metin içerikli belgeleri kapsamamasının yanı sıra müzik, sanat yapımı, ses, üç boyutlu nesne ve video gibi pek çok tür materyali araştırmacıların hizmetine sunmaktadır¹ (Welcome to Europeana Collections - Europeana Collections, 2017).

Her iki örnekte de veri paylaşımını esas alan unsurların kısmen yer aldığı görülmektedir. Bir sistemin XML formatıyla dosya transferine açık olması veri paylaşımına açık olduğunun göstergesidir. Örneğinin Europeana sitesinden edinilen verilerin XML formatında dosyası alınamasa da, ArchiveGrid platformunda kaynağı Kongre Kütüphanesi'ne dayalı dijital nesnelerin XML dosyaları alınabilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivi'nde yapılan taramalarda da benzer şekilde sağlanmak istenen dijital içeriğinin XML formatında transferi yapılabilmektedir. Katalogda kısıtlı olmayan kaynakların bibliyografik künyeleri txt, pdf, mets, html ve csv formatlarıyla da dosya transferi yapılabilmektedir.

¹ Söz konusu projeye Türkiye'den Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 2104 belgenin bibliyografik künyeleri eklenmek suretiyle katkı sağlanmıştır. Belgelerin çoğunluğu Ermeni tehcirine yönelik iddiaların doğru olmadığını göstermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası alanlarda haklılığını ispatlaması bakımından önemlidir. Ancak belgelerin görüntülerine erişimin sağlanmamış olması konu üzerinde araştırma yapanların söz konusu belgelerden yararlanmasının önündeki en büyük engeldir.

Söz edilen kurum ve projelerin oluşturduğu platformların tamamında kaynağın sosyal medya üzerinde paylaşımını kolaylaştıran seçenekler bulunmaktadır. Örneğin Amerika ve İngiltere ulusal arşivlerinin kataloglarında facebook ve twitter gibi en yaygın sosyal medya araçlarından doğrudan paylaşımında bulunulabilecek bağlantılara yer verilmektedir.

DAGM arşiv kataloglarında ise paylaşım temelinin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Aslında çevrimiçi katalog hizmetini veriyor olmanın dışında araştırmacılara erişimi kolaylaştırma ve verilerin diğer sistemlerde harmanlanabilmesi adına yukarıda örnekleri verilen transfer, entegrasyon ve paylaşım esaslarına uygun hiçbir seçeneğin olmadığını söylemek daha doğru bir değerlendirme olacaktır. Kayıtların XML ya da geçerliliği olan diğer formatında transferine yönelik seçeneklere yer verilmediği görülmektedir. Paylaşımın yalnızca satın alma ile mümkün olduğu bir sistemden bahsedilebilir. Diğer bir ifade ile sistem sadece ücreti ödenen belgenin görüntüsünü indirmeye imkân tanıyacak şekilde tasarlanmıştır. Aynı zamanda belgelerin sosyal medya aracılığıyla duyurulmasına yönelik seçeneklere de yer verilmemiştir.

Veri Türü

Arşivler büyük oranda metin içerikli belgeleri muhafaza eden kurumlardır. Bununla birlikte defter, ses kaydı, mikrofilm, harita ve video gibi farklı türde bilgi taşıyıcılarını da muhafaza eden yerlerdir. Bir araştırmacı gözüyle bakıldığında herhangi bir konunun bütünüyle aydınlatılabilmesi için o konu ile ilgili bütün bilgilere ve dolayısıyla her türlü bilgi taşıyıcısına erişilmesi gereklidir. Arşivlerde tasnifi tamamlanan herhangi bir fon kataloğa girdiğinde, içinde kâğıt belgelerin dışında kalan diğer tür materyallerin de kataloğa girmesi ve birbirleri arasında var olan fonksiyonel ilişkilerin de katalogda yansıtılması gerekir. Kurumların yüzlerce yıllık geçmişleri ve kâğıt dışında belge üretimi ve birikimi olasılığı düşünüldüğünde, bir arşiv kataloğunda farklı belge türlerinin yer alması yüksek bir olasılıktır. Örneğin Kanada Kütüphane ve Arşivi (Library and Archives of Canada) kataloglarına bakıldığında metin içerikli belgelerin dışında mimari çizimler, haritalar, kartografik materyaller, hareketli görüntüler, resimler, üç boyutlu resimler ve ses dosyalarının katalog üzerinde yer aldığı anlaşılabilmektedir. Europeana ve ArchiveGrid verilerine bakıldığında da benzer şekilde materyal çeşitliliğinin olduğu ve bunların bir kısmından gömülü uygulamalar sayesinde doğrudan yararlanma imkânı olduğu görülebilmektedir. Tam metin belgelerin tarayıcıda görüntülenebilmesi ve/veya çıktısı alınabilmesi söz konusu iken, ses ve video dosyaları da benzer şekilde görüntülenebilmekte veya indirilebilmektedir. Üç boyutlu resimler ise gerekli eklentileri olan tarayıcılar üzerinde izlenebilmektedir.

İncelenen katalog sistemlerinde yalnızca İngiltere Milli Arşivi'nin kataloglarında materyalin türü hakkında bilgi verilmediği gibi, kendisine veya içeriğine erişim de mümkün değildir.

DAGM kataloglarında ise yalnızca metin içerikli el yazısı ve matbu belgeler ve defterlerin görüntülerine yer verilmiştir. Kataloğun tamamı metinsel içerikten oluşmaktadır. Metinsen içeriğin dışında erişilen belgelerin konu bütünlüğünü sağlayacak ve aslında araştırılan konuyu tamamlayacak

biçimde diğer tür materyale katalogda yer verilmemesi oldukça manidar bir durumdur. Katalog sisteminin ses, video, multimedya ve 3D görüntüleri de içerecek şekilde geliştirilmesi, araştırma süreçlerini zenginleştirebilecek yararlılıklar sağlayacaktır.

Veri Yoğunluğu

Arşiv katalogları, toplumun her kesiminden farklı özellikleri ve gereksinimleri olan kullanıcıların yararlanabileceği tür kayıtlardır. Kataloglar, kullanıcıların erişimini isabetli kılacak biçimde zenginleştirilmelidir. Elbette arşivlerde fon, seri ve belge düzeyinde nitelenmesi gereken kayıt sayısı genel olarak yüksektir. Bu durum arşivlerde kataloglamanın önünde duran en büyük engellerden biri olsa da, asgari erişim unsurlarına sahip olmayan bir katalogun materyaline erişimi kısıtlaması bir yana, diğer materyallerden ayrılan yönleri göstermediği için bütün bir sistemde erişim sorunu doğurabileceği unutulmamalıdır. Bu bakımdan katalogların, belgenin kişi, birim, kurum temelinde sorumluları, üreticileri, üretim yeri ve tarihi, içerik bilgisi, konusu, ilişkili konusu, ilişkili seri ve fonları, muhatabı, fiziki özellikleri, muhafaza yeri ve sorumluları gibi temel verilerini kapsamaları arşivcilik esasının temellerini oluşturur. Bütün bu verileri kapsayan bir katalog kaydı, bu içerikle aynı zamanda belgenin provenansını da yansıtmış bulunur. Provenans erişim sisteminde bir belgenin üretilmesine neden olan faaliyetin, birimin ve konunun gösterilmesi/yansıtılması yoluyla onun kontrol altına alınması ilkesi anlamına gelir. Belgenin provenansını yansıtan bir katalog, arşivcilik metodolojisi ve uygulamalarının en temel gereksinimlerinden birini karşılamış olur.

Kayıtlarındaki temel gereksinimleri karşılama durumunu görebilmek için incelenen katalogların biri dışında büyük oranda ayrıntılara yer verildiği görülmektedir. Örneğin Kanada Kütüphane ve Arşivi'nde belge, seri ve fon düzeyinde temel erişim unsurlarını yansıtan detayın yanında, belgenin/belge grubunun fon ve seri hiyerarşisinde bulunduğu katman ile ulusal konu başlıkları listesine göre ilişkili olduğu konu grupları da gösterilmektedir. Bu ölçüt içinde de katalog verileri en az yoğunlukta olan yine İngiltere Milli Arşivi'dir. Katalog kayıtlarında genel olarak özet/açıklama kısmı da dâhil olmak üzere tanımlamaların oldukça kısa veya yüzeysel yapıldığı görülmektedir.

DAGM kataloglarında durum daha vahim bir hal almaktadır. Zira her bir katalog kaydında belgenin, çok kısa bir özeti ile tarihi, kurumu, yer bilgisi ve görüntü sayfa sayısı dışında hiçbir veri bulunmamaktadır. Kataloglar bu haliyle tarih bilimi araştırmacılarının gereksinimlerini karşılamaktan bile uzaktır. Sanatçılar, film yapımcıları, kamu yöneticileri, arkeologlar, müze bilimciler gibi arşiv kayıtlarına kendi özel ihtiyaçları doğrultusunda erişmek isteyenlerin gereksinimlerini karşılamaya yetecek durumda değildir.

Erişim Seçenekleri

Bilgi sistemlerinde tarama seçeneğinin farklı kombinasyonları destekleyecek biçimde çeşitlilik göstermesi erişimde niteliğin yükselmesine doğrudan etki etmektedir (Odabaş, 2013). Bu nedenle

arşiv ve kütüphane kataloglarında tarama araçları farklı kullanıcı gruplarının gereksinimlerini karşılayacak üzere planlanmalıdır. Katalog sistemleri genel olarak basit ve gelişmiş tarama seçenekleri ile üretilmekte ise de son yıllarda çevrim içi katalog sistemlerinde erişimi daha kolay hale getirmek ve damıtılmış sonuçlar sunmak amacıyla göz atma (browse) araçlarının da yerleştirildiği görülmektedir. Basit tarama, daha çok künyesi belirli olan içeriğin aranmasında tercih edilirken; gelişmiş tarama ve göz atma seçenekleri daha çok belirli konularla ilgili eserlerin tümünü görmek veya gözden geçirmek için tercih edilmektedir. Süreci hızlandırmak ve daha isabetli veriler elde etmek amacıyla gelişmiş tarama seçeneğindeki boolean belirteçleri ile yıl, konu, fon, seri, materyal türü ve sorumluluk türü gibi daraltma seçeneklerinden de yararlanılabilmektedir. Araştırmacılar daraltarak yaptığı bir tarama sonucunu göz atma seçeneklerini kullanmak suretiyle daha da daraltabilmektedir.

Kullanıcıların erişim sistemlerinde sade olan tasarıma karşı daha fazla ilgi gösterdikleri bir gerçektir. Tarama ekranının Google arama motorundaki gibi sade olması kullanıcının endişe duymadan sistemden yararlandığını düşünenler geliştirdikleri sistemlerde gelişmiş tarama seçeneğini kullanmayabilmektedirler. Europeana kataloglarında gelişmiş tarama seçeneğine yer verilmediği; basit taramanın dışında, sonuçların daraltılabildiği göz atma seçeneklerine yer verildiği görülmektedir. Göz atma seçenekleri tür, dil, yıl, sağlayıcı kurum ve ülke, derme-fon-seri adı, derleyici türleri üzerinde kısıtlama yapmaya imkân tanımakta ve araştırmacının milyonlarca kaynak arasında isabetli sonuçlara ulaşması sağlanabilmektedir.

Kanada Kütüphane ve Arşivinde gelişmiş tarama aracında 8 daraltma seçeneğine, ABD Milli Arşivinde ise yirminin üzerinde daraltma seçeneğine yer verilmiş olmasına rağmen, tarama sonrasında sonuçları yeniden daraltabilmek için göz atma seçenekleri ile daha nitelikli sonuçlar elde etmeye olanak tanındığı görülmektedir.

DAGM arşiv kataloglarında Cumhuriyet dönemi ve Osmanlı dönemi şeklinde olmak üzere erişim, iki düzeyde yapılabilmektedir. Her ikisinde de basit ve detaylı arama seçeneklerine yer verilmiş olmasına rağmen, detaylı arama seçeneğinin basit arama seçeneği kadar zayıf olduğu ve daraltmaya olanak sağlamadığı görülmektedir. Osmanlı dönemi belgeleri üzerinde detaylı aramanın fon, tarih ve materyal türü şeklinde sadece üç seçenikle daraltılabilmesi mümkündür. Yurtdışı örneklerinde olduğu gibi göz atma araçlarına yer verilmemiş olması önemli bir noksanlık olarak değerlendirilebilir. Aslında bibliyografik içeriğin yetersiz oluşu nedeniyle, sistemin erişim seçenekleri yönüyle zengin olmasının çok bir anlamı olmasa da, sistemde sayı arttıkça ve içerik zenginleştikçe erişim çeşitliliğine daha fazla ihtiyaç duyulacaktır.

İlişkisel Ağ Altyapısı

Arşivlerde muhafaza, aynı faaliyet içerisinde üretilen belgelerin aynı belge grubu içinde saklanması yöntemine dayanır. Zira herhangi bir konuyu doğru değerlendirebilmek için araştırılan konu hakkında üretilen bütün belgelerin incelenmesi gereklidir. Dolayısıyla saklama sisteminin en önemli bileşeni olan kataloglar, belgelerin diğer belgelerle olan fonksiyonel ilişkisini yansıtacak şekilde

hazırlanmalıdır. Fon, seri ve alt serilerin kataloglarında da benzer durum söz konusudur. Çevrimiçi katalog sistemlerinde arama sonuçlarına çok yakın konu gruplarına yönlendirmelerin yapılabilmesi için katalogların hazırlanması sırasında fonksiyonel bağların kurulması gerekir.

Arşiv kataloglarında fonksiyonel bağların kurulup kurulmadığı sisteme yansıyan sonuçlara bakılarak anlaşılabilir. Kaynağın konusuna yakın diğer kaynaklara yönlendirmeler yapılıyorsa katalog kayıtları arasında fonksiyonel bağın kurulmuş olduğu düşünülebilir. Aynı zamanda erişilen kaynağın bulunduğu yer taksonomik bir yapı içinde görüntülenebiliyorsa, kayıtlar arasında fonksiyon bağımlı kullanıcının görebilmesi mümkün olabilir.

İncelenen sistemler arasında örneğin ArchiveGrid kataloğunda tarama sonuçlarına yakın bazı konuların önerildiği görülmektedir. İngiltere Milli Arşivi kataloglarında benzerlik yönlendirmeleri bulunmuyorsa da, kaydın fonksiyonel ilişkisini ve yerini gösteren taksonomik ilişki bağları görülebilmektedir. Europeana kataloglarında ise sadece benzerlik yönlendirmeleri yapılmaktadır. DAGM kataloglarında yapılan incelemelerde benzerlik yönlendirmelerinin yapılmadığı, erişilen kayıtların alt ve üst alanlarını gösteren hiyerarşik bağlarına ait bilgi verilmediği görülmektedir. Belgenin hangi fon ya da seriye ait olduğuna dair kısa kodlara ulaşılmakta ise de, söz konusu kayıtlardan bu kodların bağlı bulunduğu üst konu grupları ya da bu kodlara bağlı alt konu gruplarının anlaşılabilmesi mümkün olamamaktadır.

DAGM kataloglarında gözlemlenen önemli sorunlardan biri ise kayıtlarda konular, mesleki kavramlar, yer ve kişi isimleri gibi çeşitli adların yazımını standart biçime dönüştüren kavram listelerinin ve kavram dizinlerinin kullanılmamış olmasıdır. Sistemde söz konusu liste ve dizinler kullanılmadığı için taramalarda bir takım erişim isabetsizlikleri yaşanabilmektedir. Örneğin Osmanlı arşivi kataloglarında Abdülhamit Han adı, 'abdulhamit han' şeklinde tarandığında 11 kayıt, 'abdulhamid han' şeklinde tarandığında 86 kayıt; Bursa şehri için 'bursa' şeklinde yapılan taramada 22.567 kayıt, 'burusa' şeklinde yapılan taramada ise 11 kayıt görüntülenmektedir. Oysa araştırmacı 'bursa' adıyla tarama yaptığında içinde 'burusa' adlarının geçtiği belgelerin de ekranda görüntülenmesi gerekmektedir. Bu sonuçlar katalog çalışmaları sırasında adlara ilişkin bir otorite dizini oluşturulmadığı ve sistemde otorite dosyaları ile kontrollü bir çalışmanın yürütülmediğini ortaya koymaktadır.

Halkla İlişkiler

Kamu kurumları belgeleri kamunun ortak çıkarlarını korumak amacıyla üretir. Belgeye konu olan tarafların hakları kamu kurumlarınca üretilen ve muhafaza edilen kurumlar tarafından saklanır ve tarafların gereksinim duyması halinde belgeleri görmesi ve edinmesi hukuk sisteminin onlara verdiği bir hak olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla arşiv kurumlarının büyük oranda araştırmacılar tarafından talep edilen belgeleri ücretsiz biçimde hizmete sunması yasal hakkın temini ve araştırma süreçlerinin desteklenmesi anlamına gelir.

Europeana Projesi kataloglarında elli üç milyon kaynağın yaklaşık yirmi bir milyonuna ücretsiz sahip olunabiliyor iken, on milyonuna sınırlı şekilde sahip olunabilmektedir. Bu yönüyle proje çıktılarının büyük oranda ücretsiz olarak hizmete sunulduğu görülebilmektedir. Kanada Kütüphane ve Arşiv kurumunda da arşiv kayıtlarını büyük oranda indirebilmek mümkündür. Daha yüksek çözünürlükte, farklı bir format türünde ya da özel bir bilgi taşıyıcısında istenmesi halinde ise kullanıcılarından ücret talep edilebilmektedir.

İncelenen katalog sistemlerinde yalnızca İngiltere Milli Arşivi'nde kayıtların kısmen de olsa görüntüsü bulunmamakta; kısıtlama dışında kalan bütün belgeler araştırmacılar tarafından ücreti karşılığında satın alınabilmektedir. Bu yönüyle söz konusu arşivin hizmet politikası ile DAGM'nün politikası arasında yakın bir benzerlik bulunmaktadır. Zira DAGM arşiv kayıtlarının tamamı ücret karşılığında araştırmacılar tarafından indirilebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Arşivler, kullanıcıların kendileriyle ya da kısıtlı olmaması koşuluyla herhangi bir kişi, konu, yer, olayla ilgili bilgi, bilgi veren materyal veya doküman talep edebildiği kurumlardır. Özünde bilgi paylaşımı sorumluluğu ile kütüphane ve müzelere benzerlik gösterse de arşivlerde, derledikleri materyalin türü nedeniyle yüzyıllardır farklı adlarla anılan ve kendine özgü derleme, düzenleme, sınıflama, kataloglama ve hizmete sunma kuralları geliştirilmiştir. Dijitalleşme ile birlikte her sektörde olduğu gibi kütüphane, arşiv ve müze hizmetleri de süreçten etkilenmiş; materyal sağlama, işleme ve hizmete sunma evrelerinde dönüşüm yaşanmaya başlamıştır. Söz konusu süreç aynı zamanda yüzyıllardır bilinegelen ilke ve algıların sorgulanmasını sağlamış; izole bir görünüm içinde olan kütüphaneler, arşivler ve müzelerin temsilcileri kurumsal olarak paylaşım temeline dayalı ortak girişimleri hayata geçirebileceklerini düşünmeye başlamıştır. Daha sonra düşüncelerini bir adım daha ileriye taşıyarak ortak bazı girişimleri yaşama geçirmeye başlamışlardır.

Ortak katalog sistemleri, söz konusu kurumlar arasında kurulan ortaklığın ilkleri arasında yer almaktadır. Dünyada ulusal ve uluslararası boyutta kullanılagelen çok sayıda ortak katalog sistemleri bulunsa da, yüzyıllardır ayrı kuralları ve yöntemleri olan kurumların bileşenlerini bir araya getirmek çok kolay değildir ve bu nedenle halen kimi sorunların aşılması mümkün olamamıştır.

DAGM çevrimiçi arşiv katalog sistemi ve katalog kayıtları üzerinde yapılan değerlendirmelerde daha çok şu sorunların dikkati çektiği görülmektedir:

- Çevrimiçi katalog sisteminin, kullanıcı dostu bir tasarıma uygun olmadığı, arama seçenekleri yönüyle gereksinimleri karşılamadığı, dünyada eşdeğer kurumların keşif sistemleri ile karşılaştırılamayacak kadar zayıf olduğu görülmektedir.
- Katalog kayıtları belgenin temel özelliklerini yansıtmada konusunda yetersizdir.
- Katalog verileri, transfer edilebilir yapıda değildir,
- Çevrim içi katalog sisteminde katalog verileri atıf formatlarına dönüştürülememektedir.

- Yetke/otorite dizinleri oluşturulmadığı için katalog kayıtlarında konu, eser, kişi gibi adların yazımında standartlaşma yakalanamamıştır. Bu durum araştırma sürecini olumsuz yönde etkilemektedir.

DAGM arşiv katalogları ve katalog sistemi ile yurt dışı kökenli ortak katalog sistemleri arasında yapılan karşılaştırmalar ve literatürden sağlanan veriler ışığında çıkarımı yapılan öngörü ve öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- Çevrimiçi katalog sisteminde tarama seçenekleri zenginleştirilmeli, tarama sırasında kısıtlamaya olanak sağlayan keşif araçlarına yer verilmelidir.
- Çevrim içi katalog sisteminin tarama motorlarınca keşfedilebilir olmasını sağlayacak şekilde web teknolojilerine uyarlanması sağlanmalıdır.
- Sistem, metin içerikli belgeler dışında ses, görüntü ve video türünü kombine eden her kayıt ortamını içerecek şekilde geliştirilmelidir.
- Veri transferine ve atıf amaçlı bibliyografik künye oluşturmaya yönelik alt yapı oluşturulmalı ve mevcut sisteme uyarlanmalıdır.
- Kurumun ücret politikasını gözden geçirmesinde ve dünyadaki eşdeğer kurumlar gibi belge paylaşımını karşılıksız yapmasında yarar vardır. Daha nitelikli ve özel çekimlerin ve ticari çıkarla sonuçlanabilecek çalışmaların ücretlendirilmesi yeterli olacaktır.
- Türkiye'deki bütün bilgi merkezlerinin ortak bir veri havuzu oluşturabileceği öngörüsü doğrultusunda başat konumunda olan kütüphaneler, arşivler ve müzelerin yöneticilerinin sorunu ele alması sağlanmalı ve dijital verileri standartlaştırma konusunda adımlar atılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Becerra-Licha, S., Eisendrath, M. A., Irwin, S., Joffrion, E., Levine, M., Subramaniam, M. and Watkinson, G. (2017). Collective wisdom: An Exploration of library, archives and museum cultures. *Coalition to Advance Learning in Archives, Libraries and Museums*. 31 Ağustos 2017 tarihinde http://cedar.wvu.edu/library_facpubs/57/?utm_source=cedar.wvu.edu%2Flibrary_facpubs%2F57&utm_medium=PDF&utm_campaign=PDFCoverPages adresinden erişildi.
- Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı. (2017, Ağustos). Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı'nın görevleri - T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 29 Ağustos 2017 tarihinde <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/272/cumhuriyet-arsivi-daire-baskanliginin-gorevleri/> adresinden erişildi.
- Hedstrom, M., & King, J. L. (2003). On the LAM: Library, archive, and museum collections in the creation and maintenance of knowledge communities. *Paris, France: Organisation for Economic Co-Operation and Development*. Retrieved October, 1, 2006.
- Maringelli, I. A., & da Silva, J. F. M. (2015). Documents for Brazilian concrete art: Dialogues between the library and archives of Pinacoteca do Estado de São Paulo. 2 Temmuz 2017 tarihinde <http://library.ifla.org/1286> adresinden erişildi.

- OCLC. (2017). ArchiveGrid -- About ArchiveGrid. 29 Ağustos 2017 tarihinde <https://beta.worldcat.org/archivegrid/about/> adresinden erişildi.
- Odabaş, H. (2013). Yazma eserlerin kataloglanması ve sayısallaştırılmasında nitelik. *Milletlerarası El Yazmaları Toplantısı 21-25 Ekim 2013, Elite World Hotel, Taksim, İstanbul*. 24 Ağustos 2017 tarihinde <https://odabashuseyin.files.wordpress.com/2011/04/yazma-eserlerin-kataloglanmasinda-ve-sayisallac59ftirilmasinda-nitelik.docx> adresinden erişildi.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2017, Ağustos). Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı'nın Görevleri - T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü. 21 Ağustos 2017 tarihinde from <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/273/osmanli-arsivi-daire-baskanliginin-gorevleri/> adresinden erişildi.
- Welcome to Europeana collections - Europeana collections. (2017). 22 Ağustos 2017 tarihinde <http://www.europeana.eu/portal/en/about.html> adresinden erişildi.